

Fejlesztés és diagnosztika a hangtani tudatosság tükrében

Magyarné Várbíró Zita¹ – Szabóné Vékony Andrea² – Szatmáriné Mályi Nóra[†]

¹FMPSZ Enyingi Tagintézménye

magyarnevzita@gmail.com

²FPSZ XXII. Kerületi Tagintézménye

avekony@t-online.hu

Összefoglaló

A hangtani/fonológiai tudatosság szintje prediktív (előrejelző, jósló) jellegű az olvasás-, írástanulás sikerességére. Ha a hangtani tudatosság szintje nem megfelelő, az olvasás és az írás elsajátítása nehézségekbe fog ütközni. Hangtani Tudatosság Gyorstesztünk lehetőséget ad az ötéves kori logopédiai szűrésre épülő hangtani tudatosság gyors, célirányos vizsgálatára. Alkalmazása logopédusi kompetenciához kötött. A Hang-lépcső és Hang-lépcső 2. játékos tréningprogramokkal, a konkrét gyakorlatsorokkal, valamint a hozzájuk kapcsolódó memóriakártya-játékokkal megalapozhatjuk az írás-olvasás könnyebb megtanulását. Ajánljuk családok, óvodák, fejlesztő foglalkozásokat tartó szakemberek és logopédusok számára, különösen azoknál a gyermekeknél, akik a kötelező ötéves kori logopédiai szűrésen a nyelvi területen, azon belül a hangtani tudatosság területén alulteljesítettek.

Kulcsszavak: fonológiai tudatosság, hangtani tudatosság, fejlesztés, diagnosztika, Hang-lépcső, Hangtani Tudatosság Gyorsteszt (HTGy)

Bevezetés

Az olvasás, az írás, a nyelv, valamint a gondolkodás egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Az olvasás és írás elsajátításának pozitív élménye, valamint a jó olvasási teljesítmény hosszú távon kihat a gyermekek személyiségfejlődésére, tanulási sikerességére, az új ismeretek megszerzésének ütemére, illetve azok feldolgozásának pontosságára. Ezt a gondolatot tovább fűzve, az olvasási teljesítmény hatással van a felnövő generáció önérvényesítő képességére, a tudás, a tanulás értékének valorizációjára, felértékelődésére, és ebből következően a munkaerőpiaci sikerességre, az önálló egzisztencia megteremtésének esélyére.

A gyermekek azonban eltérő ismeretekkel, tapasztalatokkal, képességekkel, készségekkel érkeznek az iskolába, tehát nem azonos szintről kezdik meg az írás és olvasás keretek közötti elsajátítását. Ezeket a különbségeket az óvodai évek alatt jól kompenzálhatjuk.

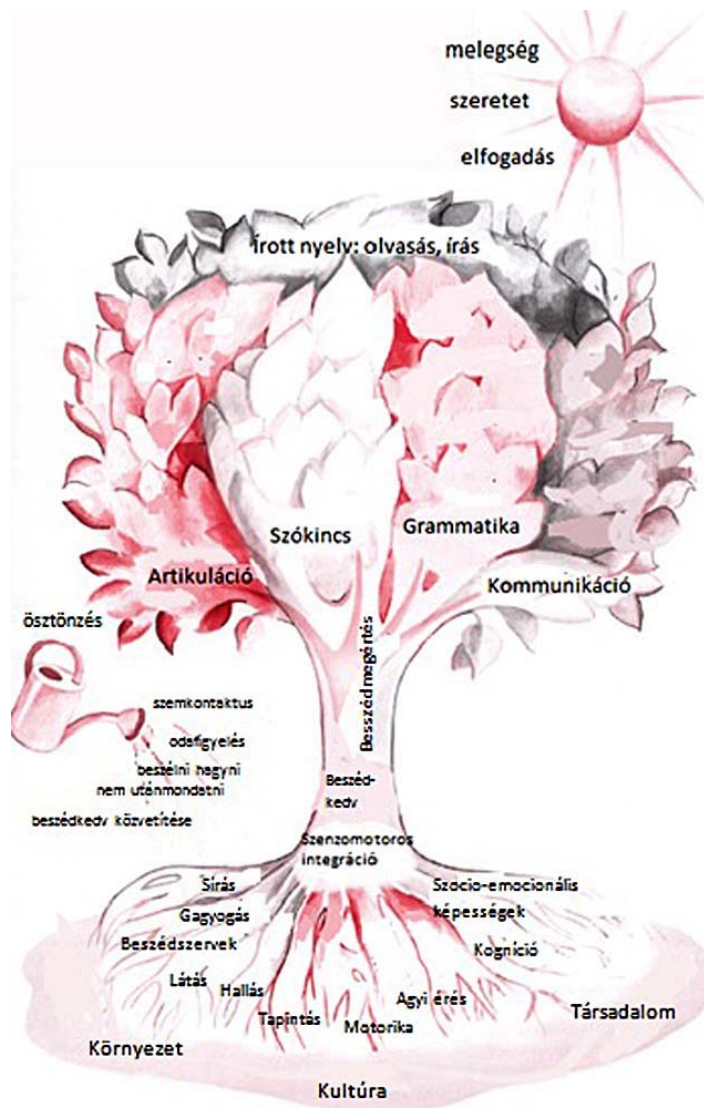
Az iskolai sikeresség szempontjából mind a beszélt, mind az írott nyelvhasználatnak kitüntetett szerepe van. A nyelvi rendszer valamennyi szintjén változatos formában megjelenő gyenge nyelvi kompetencia minden teljesítményterületre kihatással van, és gyengébb tanulmányi eredményekkel jár együtt (Gerebenné, 2009).

Az iskolai alulteljesítés mögött sok esetben a nyelvfejlődés elmaradásának maradványtünetei, illetve a gyenge nyelvi képességek írás- és olvasáskészségre gyakorolt hatása érvényesül.

A nyelvelsajátítás fa-modellje

A nyelvi képességek fejlődésének leírására sokféle modellel találkozhatunk a szakirodalomban. Mi most egy olyat szeretnénk bemutatni, ami alapvetően pszichológiai megközelítésű.

A nyelvelsajátítás ún. fa-modelljét W. Wendlandt német pszichológus-filozófus alkotta meg. A fa-metaphora alapelve, hogy egy kis, gyenge palánta megfelelő gondozás mellett nagy, erős fává fejlődhet, ehhez azonban meghatározott időre, türelemre és figyelemre van szükség, pontosan úgy, ahogy a nyelvelsajátítás esetében is (Wendlandt, 2006).

1. ábra A nyelvsajátítás fa-modellje Wolfgang Wendlandt nyomán (<http://rundumdenmund-rhens.de/images/Sprachbaum.GIF> utolsó letöltés: 2020. december 12.)

Minden fának a földben találjuk meg az „alapját”. Jó földben a fa megfelelő tápanyagokhoz jut és képes lesz megfelelően fejlődni. A fa-modell táptalajában a gyermeket körülvevő szociális milió három lényeges tényezője szerepel: a környezet, a társadalom és a kultúra. A nyelv, a kultúra és a társadalom egymással szoros összefüggésben álló, egymást feltételező fogalmak. A kultúránkat az emberi nyelvi kompetencia határozza meg. A nyelv által „nő bele” a gyermek az emberi kultúrába, és fejlődik ki személyisége, identitása. A nyelvnek nemzeti összetartó ereje van, emellett fontos szerepet játszik a kulturális sokszínűség fenntartásában is.

A fa gyökerei szimbolizálják a nyelvsajátításhoz szükséges alapfeltételeket. Minél erősebbek az egyes gyökerek, annál jobban rögzítik a fát a talajhoz. Tehát fontos, hogy ezek a képességek megfelelően fejlettek legyenek. Mik is tartoznak ide? A nyelvfejlődéshez alapvetően szükségesek az ép beszédszervek, melyekkel a gyermek a születésétől kezdve kommunikál. A gyermek első kommunikációs formája a sírás, amely az első három hónap alatt tovább differenciálódik (pl. éhség-, fájdalom-, unalom-sírás). A gagyogás a sírással párhuzamosan kezd el fejlődni. A nyelvsajátítás a továbbiakban azonban akkor lesz megfelelő, ha adottak hozzá a további anatómiai feltételek: az ép látás, az ép hallás, az ép taktilitás/kinesztetikus érzékelés, valamint a megfelelő motoros, kognitív és

szocio-emocionális képességek. Ezek a képességek egymás mellett fejlődnek, és a szenzomotoros integráció révén válnak egy egységes egészé. A szenzomotoros integráció azoknak az információknak az összekapcsolódása és strukturálása, amelyeket az érzékszervek és a mozgásrendszer közvetítenek önmagukról, illetve a külvilágról az idegrendszerünk felé.

Az egyes alapképességekben való elmaradást tehát minél korábban fel kell tárni, hogy segíthessük, támogassuk a „gyökerek” fejlődését.

Ahogy a fának, a gyermeki nyelvfejlődésnek is szüksége van a „nap sugaraira”, vagyis a gyermeket nevelő felnőttek szeretetére, a melegségre és az elfogadásra.

A locsolókanna vízsugarai a gyermeket nevelő felnőttek nyelvfejlődéshez viszonyuló magatartására vonatkozó alapelveket tartalmazzák. Fontos, hogy beszédkedvet közvetítsünk a gyermek felé, odafigyeljünk rá, szemkontaktust tartunk vele beszélgetés közben, hagyjuk elmondani az élményeit és hibázáskor semmiképpen sem ismételtessük (Haid, 2012).

A fa törzsét, a nyelvfejlődés „oszlopát” a beszédkedv és a beszédmegértés alkotják. A beszélés, a nyelvhasználat alapvetően örömet kell, hogy okozzon a gyermeknek, tehát a nyelvelsajátítás során egy fontos alapfeltétel a megfelelő „beszédkedv” megléte. Emellett a gyermekeknek fel kell ismeriük azt is, hogy a nyelv kommunikációs eszköz, s így az információcsere fő eleme. A jól fejlődő beszédpercepció bázis teszi lehetővé a gyermek számára, hogy jól észlelje a hallott hangokat, megértse a szavakat, mondatokat, szövegeket.

A korona alkotórészei az artikuláció, a szókincs, a grammatika és a kommunikáció, melyek, mint a fa lombjának ágai, egymás mellett, gyorsan fejlődnek, megalapozva a korona csúcsát, az írott nyelv elsajátítását. Az utóbbi évek nemzetközi és hazai kutatásainak tapasztalatai arra mutattak rá, hogy az előbb említett képességek mellett az ún. metanyelvi tudatosságnak, ezen belül leginkább a fonológiai tudatosságnak szintén óriási jelentősége van az írott nyelv elsajátításában. Óvodáskorban a gyermekek metanyelvi tudatosságának fejlettsége jelentősen megnöveli az olvasás-, illetve az írástanulás sikerességét. Amennyiben tehát a gyermek fonológiai tudatosságának fejlettsége nem megfelelő, mind az olvasás, mind pedig az írás elsajátítása nehézségekbe fog ütközni.

A hangtani/fonológiai tudatosság

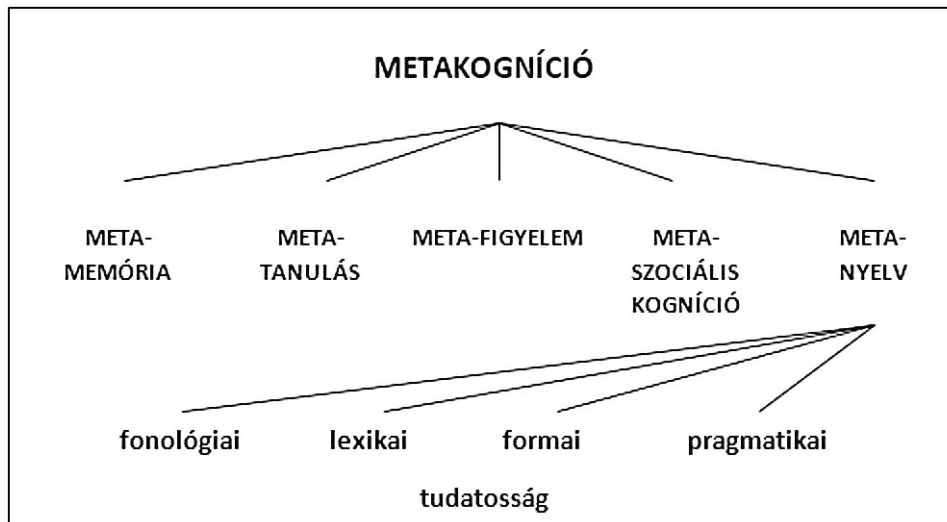
Az írott nyelv elsajátításához szükséges képességek, készségek közül tehát kiemelkedik az ún. hangtani/fonológiai tudatosság. De vajon mi rejlik e fogalom mögött? A hangtani/fonológiai tudatosság a nyelv különböző egységeinek megtapasztalása, felismerése, azokkal való manipuláció, játék. Elemeit, alapvető feladatait megtaláljuk minden anyanyelvi fejlesztésben, csak sokszor nem feltétlenül tudatosan, szisztematikusan, egymásra épülve alkalmazzuk azokat.

A fonológiai/hangtani tudatosság tehát az a képesség, mellyel a mondatok szavakra, a szavak szótagokra, azok pedig hangokra bonthatók vagy éppen összerakhatók szótagokká, szavakká, mondatokká. Ez a képesség teszi lehetővé a hangokkal való kreatív játékot.

Az 5–6 éves gyermekek már játszanak a szavakkal, a nevekkel, sokan közülük képesek a szavakat szótagokra bontani, és értik, mit jelent, hogy egy szó valamilyen hanggal kezdődik. Ebben a korban kezdenek a tudatuk számára is hozzáférhetővé válni egyes nyelvi jelenségek, más szóval ekkor kezd kialakulni metanyelvi – azaz a nyelvre vonatkozó – tudásuk és tudatosságuk (Lőrík–Kászonyiné, 2009; Sándor, 2011).

„A metanyelvi tudatosság – saját megfogalmazásunkban – a gyermekeknek és felnőtteknek az a képessége, amely lehetővé teszi, hogy a nyelvi tényeket önmagukban véve, tárgyként vizsgálják, és rajtuk különböző műveleteket végezzenek.” (Lőrík, 2006, 5.o.)

Tunmer és Bowey (idézi Lőrík, 2006) a metalingvisztikai képességeket a metakognitív képességek között helyezi el; feltételezett viszonyukat a következőképpen látja. A fonológiai/hangtani tudatosságot pedig a nyelvi tudatosság részeként jelenítik meg.

2. ábra. A metakogníció összetevői (Lőrík, 2006, 2. o.)

A fonológiai/hangtani tudatosságnak van egy tágabb és egy szűkebb értelmezése. A tágabb értelmezés arra utal, hogy a gyermek meggyőződésekkel rendelkezik a nyelv hangok feletti egységeiről (pl. szótag, rím). A szűkebb értelemben vett fonológiai tudatosságon pedig azt értjük, amikor a gyermek tudatosan képes a hangokkal manipulálni, analizálni, szintetizálni (Lőrík, 2006).

A fonológiai/hangtani tudatosság fejlődése különféle lépcsőkön megy keresztül. A fonológiai/hangtani tudatosság alappillére a hallási észlelés. Minél több a hallási tapasztalatunk, annál pontosabban tudjuk meghatározni, differenciálni az egyes hangokat. A megfelelő auditív észlelésnek fontos szerepe van mind a beszélt, mind pedig az írott nyelv elsajátítása szempontjából. Az auditív észlelés több részből tevődik össze. Elemei közé tartozik az irányhallás, az auditív memória, a szerialitás (sorrend), az alak-háttér differenciálása (megkülönböztetése). Az írott nyelv elsajátítása szempontjából a hallási emlékezet minősége is lényeges tényező. Ez a képesség a hallott hangok, szavak, szövegek mennyiségi, időbeli és minőségi tárolását is jelenti.

A következő szint az ún. mondattudatosság. A mondattudatosság a nyelvi tudatosság azon része, mely képessé teszi a gyermekeket arra, hogy további műveleteket végezzenek, a mondatokat szó szerkezetekre és szavakra bontsák, és más egységeket képezzenek. Óvodáskorban a mondat-tudatosság jellegű feladatokkal az a célunk, hogy a gyermekek implicit tudást szerezzenek a mondat mibenlétéről.

A mondattudatosságra épül a szótudatosság, mely óvodás életkorban a szóról mint különálló, jelentést hordozó nyelvi egységről való tudást jelenti. A szótudatosság típusú feladatokkal nagycsoportos korban az a célunk, hogy a gyermekek implicit (közvetett) tudást szerezzenek a szó fogalmáról.

Általánosságban elmondható mind a mondattudatosság, mind a szótudatosság fejlesztéséről, hogy ezeket a feladatokat mindaddig érdemes játszani a gyermekekkel, míg az adott gyermekcsoport minden tagja számára érthető nem lesz a mondat és szó egységének elválasztása.

Erre fog épülni az ún. szótagszintű tudatosság. A szótagtudatosság a szavak szótagszerkezetének kihallását, a szavak szótagokra bontásának és összetevésének (szintézisének) képességét, valamint a szótagokkal történő műveletvégzést jelenti. Tekintettel a magyar nyelv jellegzetes belső ritmusára, a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar óvodáskorú gyermekek szótagszegmentáló képessége viszonylag jól fejlett. Az iskolakezdés idejére a gyermekek nagy része képes már arra, hogy a szavakat szótagokra tagolja, valamint szintetizálja azokat.

A legfelső szint a fonématudatosság, ami a nyelvi tudatosságon belül a legkisebb nyelvi egységekre, a beszédhangokra vonatkozik. A beszédhangok pontos differenciálása, a hangsorban elfoglalt helyük, sorrendjük észlelése, reprodukálása hozzájárul a helyes beszédhez, valamint előfeltétele a sikeres olvasásnak és helyesírásnak.

A fonématudatosságon belül két szintet különböztetünk meg. Az I. fonémaszint az egyes hangok pontos kihallása, észlelése a hangsoron belül, valamint a szókezdő és a hangsor végén lévő hangok leválasztásának képessége. A II. fonémaszint a fejlődés későbbi szakaszában alakul ki. Ezen azt a képességet értjük, amikor a gyermekek a szavakon belül a beszédhang szintjén műveleteket képesek elvégezni, vagyis az egyes beszédhangok, fonémák kicserélésére, a sorrend megváltoztatására vagy akár új egységek létrehozására is képessé válnak.

A hangtani tudatosság szempontjából még egy területnek van fontos szerepe, a rímnek. A rím egy hangzásbeli ismétlődés, melyet az azonos vagy hasonló hangok egymásutánisága okoz.

A hasonlíthatósághoz legalább két sorvég vagy két szó szükséges. Ezek közül az elsőt hívó rímnek (vagy rímhívónak), az utána következőt (következőket) felelő (vagy válaszoló) rímnek nevezzük. Amíg német és angol nyelvterületen a rímekkel való ismerkedés, játék az egyes szinteket nézve korán, már a mondattudatosságot, szótudatosságot követően jellemző lesz, addig a magyar nyelvben ez időben kissé eltolódik. Tehát az egyes hangtanitudatosság-területek nyelvenként más sorrendben alakulnak ki, és így jelentőségük is eltérő lesz az olvasás- és az írástanulás során (Jordanidisz, 2009).

A fonológiai/hangtani tudatosság és az írott nyelv kapcsolata

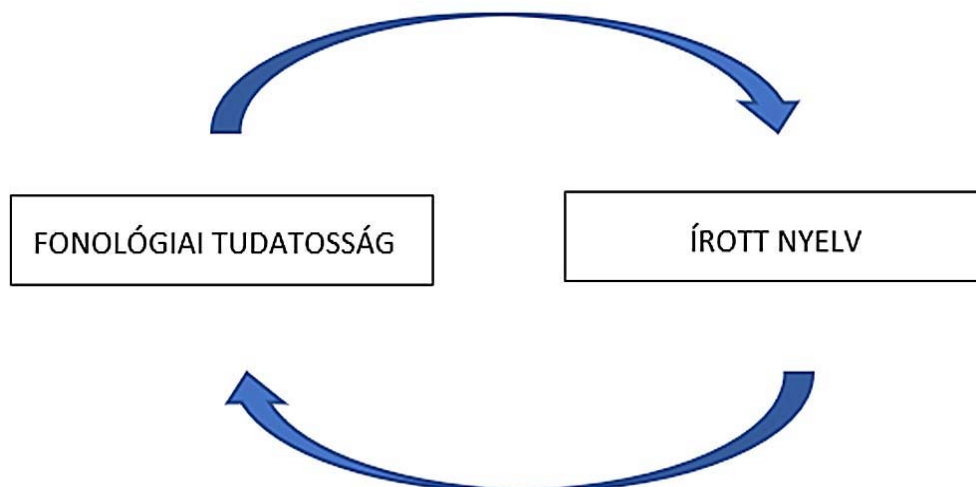
Az utóbbi évek kutatásai arra mutattak rá, hogy fonológiai/hangtani tudatosság fejlettségének szintje meghatározó az írott nyelv elsajátítása szempontjából. Amennyiben a gyermek fonológiai/hangtani tudatosságának fejlődése nem megfelelő, mind az olvasás, mind pedig az írás elsajátítása nehézségekbe fog ütközni. A fonológiai/hangtani tudatosság szintje tehát prediktív jellegű az olvasás-, írástanulás sikerességének tekintetében.

Az egyes kutatások arra mutattak rá, hogy a fonológiai/hangtani tudatosság óvodáskori fejlettségi szintje befolyásolja az olvasást (Bradley és Bryant, 1985; Wagner et al., 1994). Morais vizsgálatai során azt tapasztalta, hogy a gyermekek fonológiai tudatossága alapvetően az olvasás során fejlődik (Morais, 1991).

De vajon akkor mi volt előbb, a „tyúk vagy a tojás”? Vagyis a fonológiai/hangtani tudatosság előfeltétel vagy inkább következmény?

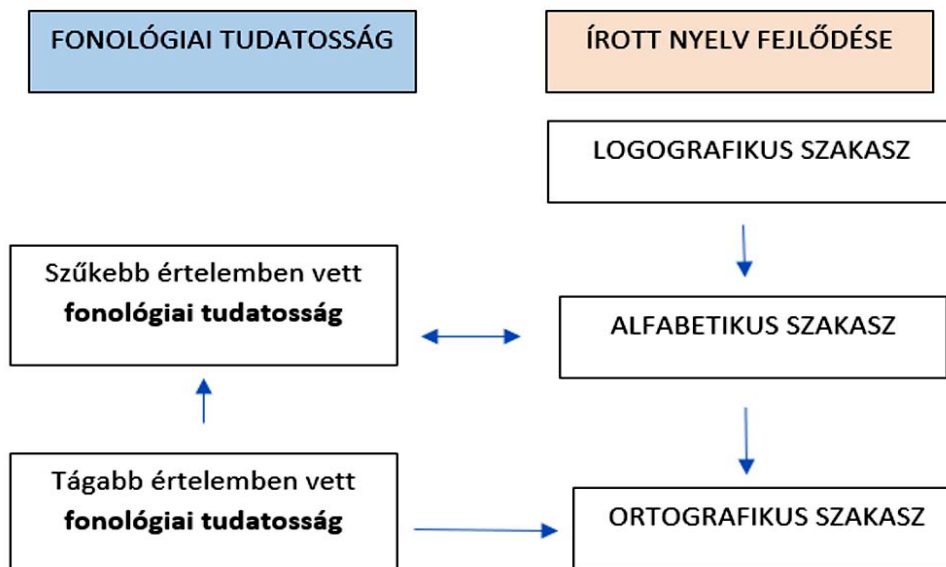
Napjainkban egyre több szerző azt emelik ki, hogy a fonológiai/hangtani tudatosság fejlődése és az olvasástanulás a kezdeti időszakban kétirányú (Cataldo és Ellis, 1988; Castles és Coltheart, 2004). Manapság ez az ún. reciprok kapcsolat elmélete a meghatározó, miszerint a fonológiai/hangtani tudatosság az írott nyelv elsajátításának előfeltétele is, de annak tanulási folyamatában ki is teljeseedik (Klicpera és Gasteiger-Klicpera, 1995; Kassai, 1999; Lőrík, 2006).

Ezt a kapcsolatot mutatja be Fröhlich és munkatársainak interakciós modellje:

3. ábra Interakciós hipotézis, Fröhlich et al. (2010)

Szintén hasonló, kétirányú kapcsolatra utal Hartman és Dolenc is (2006):

4. ábra A fonológiai tudatosság és az írott nyelv kapcsolata (Hartman, Dolenc, 2006)

Fontos azonban megjegyezni, hogy a fonológiai tudatosság fejlettsége nem az egyetlen olyan tényező, mely a későbbi olvasási teljesítmény befolyásolhatja.

Az olvasási nehézségekkel küzdő gyermekek nehézséget mutathatnak a gyors automatikus megnevezés (Wolf és Bowers, 1999), a verbális memória (Swanson és Siegel, 2001), a szemantikai és a szintaktikai képességek terén egyaránt (Catts et al., 1999; Furnes és Samuelsson, 2010). Mindezt a fejlesztés során nagyon fontos figyelembe vennünk.

Diagnosztikai lehetőségek a hangtani tudatosság terén

Jelenleg a korai életszakaszban történő nyelvi szűrés alapvetően az óvodai logopédiai ellátásért felelős szakszolgálatok körében valósul meg. Ötéves korban szintén történik logopédiai szűrés, mely elsősorban a beszédartikulációra, illetve az írott nyelvi (írás és olvasás) készségekre irányul. Ennek jelenleg egyetlen bemért eljárása az ún. SZÓL-E? szűrőeljárás (Kas et al., 2012), mely a hangtani/fonológiai tudatosság megismeréséhez két, egymással összefüggő feladatsort tartalmaz:

Az első feladatban azt kell megállapítani a gyermeknek, hogy egy önmagában ejtett hang előfordul-e a közvetlenül utána ejtett szóban. Ehhez meg kell tartania a célhangot és célszót, az utóbbiról le kell választania az első hangot, majd az összehasonlítást elvégezve kell döntenie (receptív feladat). A második feladatban, támaszkodva munkaemlékezetére, az elhangzó szavak első elemét kell megadnia, miután a beszédhangok folyamatából kiemelte azt (produktív feladat). A szűrés célja, hogy feltárja a gyermek aktuális állapotát, ennek ismeretében pedig a részletes vizsgálathoz támpontokat adjon, majd a fejlesztés irányait is kijelölje.

Ez alapján a logopédusok tehát fontos információval tudnak szolgálni az 5–6,5 éves gyermekek hangtani tudatosságának szintjével kapcsolatban. A szűrésre természetesen további vizsgálatok építhetők, mint pl. Hangtani (fonológiai) tudatosság teszt (Lőrík és Májercsik, 2015), vagy a Fonológiai Tudatosság Teszt (Jordanidisz, 2009).

Jelenleg megjelenés alatt áll a szintén ennek a területnek a mérésére készített gyorsstesztünk, a Hangtani Tudatosság Gyorssteszt (Az ötéves kori logopédiai szűrésre épülő szótag- és fonémaszintű tudatosságot feltáró vizsgálóeljárás, szerzők: M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra), melynek jelenleg végéhez közeledik a sztenderdizálása. A vizsgálat elvégzése logopédusi kompetenciához kötött. Célunk az volt, hogy legyen a logopédusok kezében egy gyorsan elvégezhető, kifejezetten a hangtani tudatosság szűk szegmensét érintő, a szótag- és fonémaszintet feltáró valid, bemért, megbízható vizsgálóeljárás, mely a terápia kiinduló szintjéhez, irányához is támpontot ad.

A TESZT HASZNÁLATÁRA KIZÁRÓLAG «Név» «Címterület»JOGOSULT
SORSZÁMA «sorszama»

MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA — SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA — SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA
HANGTANI TUDATOSSÁG GYORSTESZT
AZ ÖTÉVES KORI LOGOPÉDIAI SZŰRÉSRE ÉPÜLŐ, SZÓTAG- ÉS FONÉMATUDATOSSÁGOT FELTÁRÓ
VIZSGÁLOÉLJÁRÁS

5. ábra Hangtani Tudatosság – Gyorsteszt

(M. Várbíró Zita – Sz. Vékony Andrea – Sz. Mályi Nóra, megjelenés alatt)

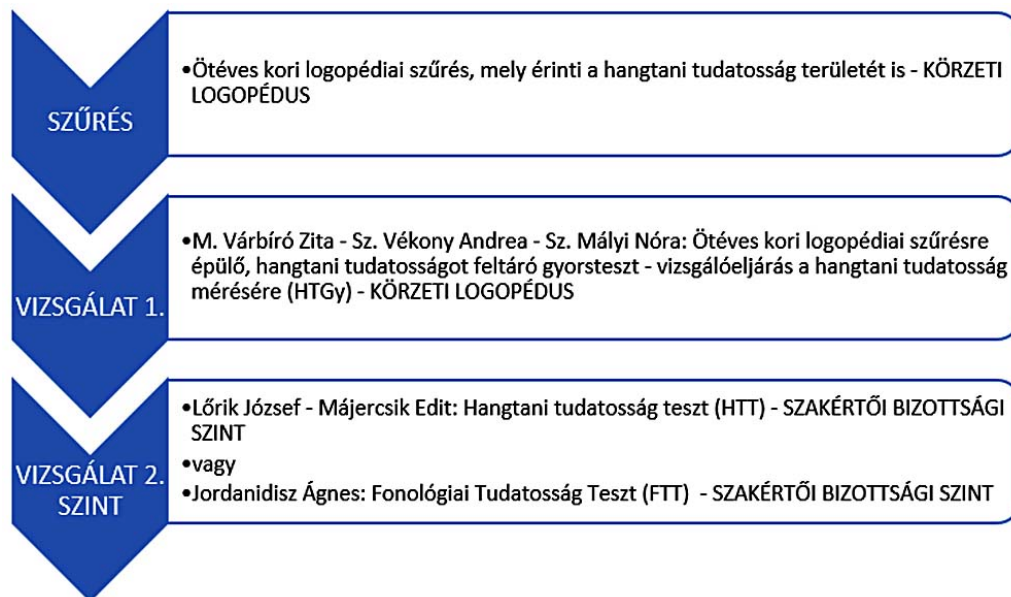
A vizsgálóeljárás a maga nemében hiánypótló, nagy referencia-adatbázisra épülő, kifejezetten a szótag és a fonéma területét célzó gyorsteszt. A kialakítása során a költséghatékonyság, környezettudatosság szempontjai is érvényesülnek. Elektronikusan, PDF-fájl formájában, minden felhasználó névre szóló jogosultsággal vásárolhatja meg a tesztűrlapból, útmutatóból, elektronikus értékelő táblából és a képeket tartalmazó képtáblákból álló vizsgálóeljárást. Az útmutató kinyomtatása nem szükséges, azt számítógépen, telefonon is lehet olvasni. Az elektronikus értékelő táblázatnak szintén nincs papírigénye.

A gyorsteszt elnevezés már nevében hordozza az egyik sarkalatos pontot, hogy gyorsan, célirányosan, a fonológiai tudatosság egy szűkebb részterületére, kimondottan a szótag- és fonémaszintű hangtani tudatosságra irányulva adjon információkat, megmutatva azok életkori szinthez viszonyított megfelelőségét vagy elmaradását.

A vizsgálat először a szótagszintű tudatosságra, majd a fonémaszintű tudatosságra irányul, megalapozva a nagyobb nyelvi egységek, a tágabb értelemben vett fonológiai tudatosság felől a legkisebb nyelvi egységek, a szűkebb értelemben vett fonológiai tudatosság felé történő haladás irányát.

Bár az ötödik életévüket betöltött gyermekek logopédiai szűrései is kitérnek a hangtani tudatosság területére, elmaradás esetén szükséges a részletes vizsgálat, hiszen a screening nem elégséges feltétele a fejlesztés megkezdésének. A fejlesztés megkezdéséhez az adott terület részletes, célzott megismerésére is szükség van. A vizsgálat megalkotásával célunk az volt, hogy 5–7 éves korú gyermekek hangtani tudatosságára nézve kellő információt adjon, külföldi és hazai kutatási eredmények által igazoltan releváns feladatokra épüljön, valamint az egyéni teljesítmények értékeléséhez nagy referencia-adatbázison alapuló objektív kritériumokat tartalmazzon. Mindemellett arra törekedtünk, hogy az eljárás könnyen értelmezhető, kivitelezése pedig egyszerű és gyors legyen.

A vizsgálat alkalmazása logopédiai kompetenciához kötött, hiszen a logopédusok esetén biztos a professzionális beszédminta, a széles körű nyelvi, pszichológiai, (gyógy)pedagógiai ismeretek, valamint a gyermekvizsgálati képzettség és gyakorlat.

6. ábra A hangtani tudatosságának szűrési és vizsgálati módszereinek egymásra épülése

Fonológiai/hangtani tudatosságot fejlesztő tréningprogramok

Az első fonológiai/hangtani tudatosságot fejlesztő tréningprogramok Angliában és Skandináviában jelentek meg.

Az egyik legelterjedtebb skandináv tréningprogramot „Hören, Lauschen, Lernen“ zur Förderung der phonologischen Bewusstheit für deutsche Vorschulkinder (Küspert és Schneider, 2007) címen adaptálták német nyelvre (HLL). Ezt egészítették ki az alábbi, ráépülő programmal: Training „Hören, Lauschen, Lernen 2: Spiele mit Buchstaben und Lauten für Kinder im Vorschulalter“ (Plume és Schneider, 2004).

7. ábra A Hören, lauschen, lernen c. kiadvány

Hang-lépcső című, saját tréningprogramunk is hasonló metodikára épül, követve a tréningprogramok alapvető didaktikáját, valamint alapelveit.

A tréningprogramok általános jellemzője, hogy csoportfoglalkozásokra alapoz, valamint napi szintű, 10–15 perces gyakorlásra. A csoport jelentheti a komplett óvodai csoportot, de kisebb

létszámú gyermekcsoportot is (vegyes életkor esetén). A tréningprogramot pedagógus (óvodapedagógus, tanító vagy fejlesztőpedagógus, vagy gyógypedagógus) vezeti.

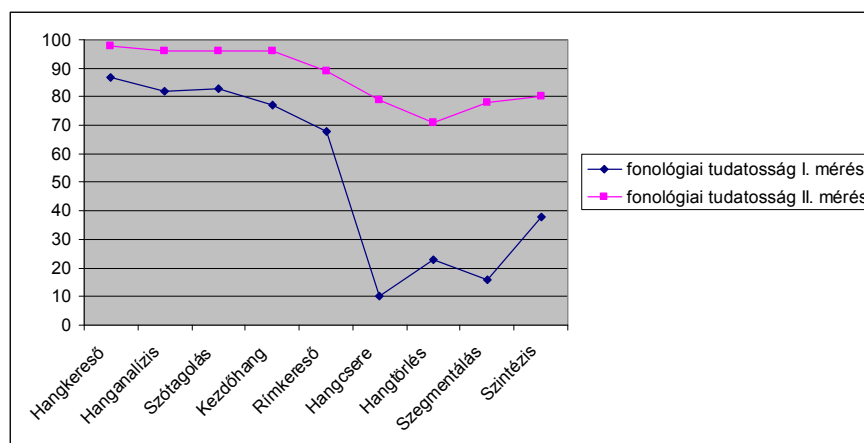
A tréningprogramok bevalásával több kutatás is foglalkozik.

Gräsel és munkatársai kutatásukban azt mutatták ki, hogy a tréningprogram hatására mind a német anyanyelvű, mind pedig a többnyelvű gyermekeknél jelentős volt a változás fonológiai/hangtani tudatosság területén. A tréninget vezető pedagógusok által kitöltött kérdőív alapján a gyermekek motivációja mindvégig magas volt, szívesen vettek részt a foglalkozásokon (Gräsel et al., 2004).

Rothe és kollégái (Rothe et al., 2004) nagy- és középső csoportos gyermekeknél vizsgálták a bevalást. Azt találták, hogy mindkét korcsoport profitál a fejlesztésből, de jelentősebb a hatása a nagycsoportos korú gyermekek esetén.

Weber és munkatársai azt tapasztalták, hogy a fonológiai/hangtani tudatossági tréning után a bevándorló és a német anyanyelvű gyermekeknél minden területen javult a teljesítmény. Azonban a bevándorló gyermekek teljesítményei a későbbi olvasás- és írásvizsgálatokban alacsonyabbak voltak, mint a német anyanyelvű gyermekeké (Weber et al., , 2007). Weber ezt azzal magyarázza, hogy a fonológiai tudatosság ugyan prediktív, de az írott nyelv elsajátításánál fontos terület a szemantikai és a grammatikai szint fejlettsége is. (Weber et al., 2007). Ezt a fejlesztés során is szem előtt kell tartanunk.

Magyarné Várbíró Zita (2008) vizsgálata szerint az iskolakezdés előtt álló gyermekeknél elvégzett fonológiai tudatosság-tréning előtt és után mért eredmények az egyes szubtesztekben az alábbi képet mutatták (7. ábra). Hasonló eredményeket kapott Lőrík-Kászonyiné (2009).

8. ábra. Iskolakezdés előtt álló gyermekeknél elvégzett fonológiai tudatossági tréning előtt és után mért eredmények az egyes szubtesztekben (Magyarné Várbíró, 2011, 67)

A szubtesztek feladatai közül a hangkereső, hanganalízis, szótagolás, kezdőhangtalálás és rímkereső próbákban általában a 80%-os teljesítményt megközelítő eredményt értek el a gyerekek az első méréskor. Ezen feladatok a második vizsgálat idején egyenletes fejlődést mutatva, a 100%-os teljesítmény közelében mozognak.

A hangcsere, hangtörlés és szegmentálás szubtesztekben feltűnően alacsony teljesítményt értek el a csoport tagjai az első mérés idején. A legmarkánsabb fejlődés ennek a három képességnek az eredményeiben mutatkozott.

Több olyan fejlesztő- és mérőanyag készült, amelyek a gyakorlatban jól beváltak, és eredményességük számszerű adatokkal is igazolható. Lundberg és munkatársai (Walter, 2001, idézi Lőrík, 2006) végezték az egyik legátfogóbb vizsgálatot. Ennek során 400 (dán) gyermek fonológiai tudatosságát vizsgálták. A gyermekek egy része a szokásos óvodai foglalkozásokon vett részt, míg a gyermekek másik részét intenzív, napi 15–20 perces fejlesztésbe vonták be. A fejlesztő feladatok

között rímelési, szó- és szótagszegmentálási, szótagszintetizáló, kezdőhangelemző, hangszegmentálási és -szintetizálási feladatok szerepeltek. A vizsgálatot magát a több hónapon keresztül tartó fejlesztést követően, még óvodás korban kezdték, és egészen második osztályos korig követték a gyerekeket. A méréseket a fejlesztés hatásának megismerésére egész pontosan az óvodáskor végén végezték, majd az iskolai első osztály elején, végén és második osztályban. Az iskolai vizsgálatok során a fonológiai tudatosság mellett olvasási, írási és számolási teljesítményt is néztek.

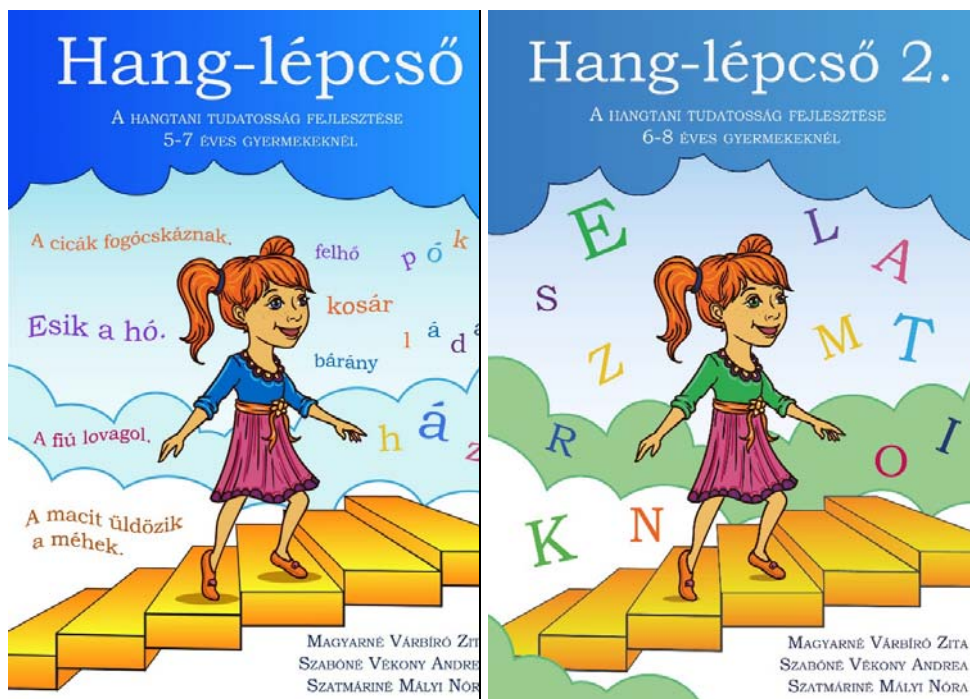
Az eredmények alapján a következő megállapításokat tették:

Az első osztályos gyermekek olvasási teljesítményeiben nem, de a helyesírási feladatokban szignifikáns különbségek keletkeztek a fejlesztett és a kontrollcsoport között. A második osztályban végzett mérés során a fejlesztett csoportba tartozó gyermekek olvasási és helyesírási teljesítményei is jobbak voltak. A kutatás eredményeként megállapították, hogy a fonológiai tudatosság oksági kapcsolatban áll az olvasás elsajátításával. Az olvasási és helyesírási teljesítmény eltéréseivel pedig a kezdőhang-elhagyás, a hangelemzés és a hangszintézis áll a legszorosabb kapcsolatban.

Összegezve tehát elmondható, hogy az ún. metanyelvi tudatosságnak, ezen belül pedig a fonológiai tudatosságnak óriási jelentősége van az írott nyelv elsajátításában. A fonológiai tudatosság kialakulatlansága lehet az egyik oka a későbbi olvasási és írásproblémák létrejöttének. Feltételezhető tehát, hogy a gyermekek eredményes olvasás- és írástanításának alapfeltétele, hogy a fonológiai képességeik az iskoláskor előtt, de legkésőbb az első iskolaévekben kialakuljanak (Czachesz, 2001). A fentebb bemutatott tréningprogramok bemérése során igazolták azok hatékonyságát a hangtani tudatosság fejlesztésében, valamint az írott nyelv elsajátítására gyakorolt hatására vonatkozóan.

A Hang-lépcső tréningprogram bemutatása

Kiadványainkkal olyan játékos segédeszközt kívánunk adni az 5–8 éves gyermekekkel foglalkozó pedagógusok, valamint szülei kezébe, amelynek segítségével játékos módon fejleszthetik a gyermekek fonológiai tudatosságát, elősegítve ezzel az olvasás-írás tanulásának megalapozását.

9. ábra Hang-lépcső c. kiadványok

A Hang-lépcső tréningprogramunkban a nyelvi, ezen belül a fonológiai tudatosságot 7 bázisterületen fejlesztjük:

- hallási figyelem és hallási észlelés
- mondatszintű tudatosság
- szószintű tudatosság
- szótagszintű tudatosság
- fonémaszint I. (kezdőhang)
- fonémaszint II. (műveletek)
- rímek

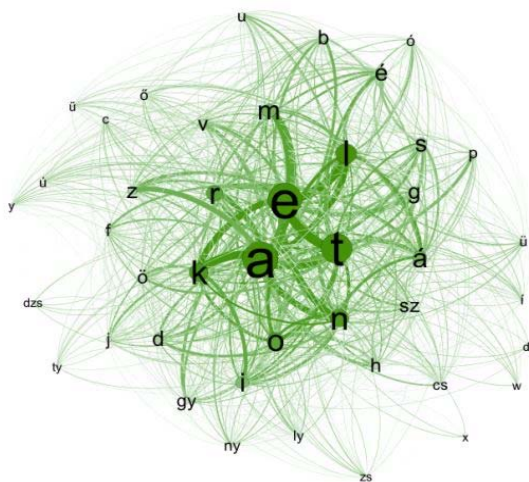

10. ábra Bázisterületek egymásra épülése a Hang-lépcső c. kiadványban

Az előzőekben utaltunk arra, hogy a fonológiai/hangtani tudatosság ugyan a legmeghatározóbb az írott nyelv elsajátítása szempontjából, azonban más képességek és készségek is szükségesek ahhoz, hogy a gyermek akadálytalanul tanuljon meg írni, olvasni. Ezért lényeges a holisztikus szemlélet. A különféle játékok összeállításánál arra törekedtünk, hogy megtaláljuk azokat a kapcsolódási pontokat, ahol az egyéb területek fejlesztésére is kitérhetünk, mint pl. a szókincs, a mentális lexikonhoz való hozzáférés vagy a verbális memória.

A Hang-lépcső 2. kiadványunkkal azt kívánjuk elősegíteni, hogy az iskolába kerülő és az első osztályos gyermekek könnyebben vegyék az akadályokat az olvasás, írás elsajátítása terén. Ajánljuk azoknak a gyermekeknek, akik a Hang-lépcső kiadványunk programját már elsajátították és jelenleg még egy évet maradnak az óvodában az illetékes szakszolgálat véleménye alapján, vagy éppen most kezdik az általános iskolát. Emellett kiváló segítője a különféle iskola-előkészítő foglalkozásoknak. A Hang-lépcső tréningprogram nem feltétele a Hang-lépcső 2. programnak, így akkor is végezhető, ha ebben a tréningben nem vett részt a gyermek.

Miben más a Hang-lépcső 2. program? A tréningprogram fő célja továbbra is a hangtani tudatosság fejlesztése, azonban mindez kiegészül a hang-betű összekapcsolás élményének kialakításával. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a tréningprogrammal nem célunk a betűtanítás. A programban kizárólag nyomtatott nagybetűk szerepelnek, de nem a magyar ABC összes betűje, hanem a gyakorisági elemzések alapján a 12 leggyakoribb magán- és mássalhangzó: E, A, T, S, L, N, K, O, Z, I, R, M.

11. ábra A leggyakoribb magyar betűk

Forrás: <https://latod.wordpress.com/2011/04/10/magyar-abece-halozata>
utolsó letöltés: 2020. november 4.)

Célunk, hogy a gyermekekben kialakuljon a betű-hang egyeztetésének élménye, megtapasztalják azt, hogy a hangot kiejtjük, halljuk, a betűt pedig látjuk, leírjuk. Ezáltal a gyermekek implicit tudást szereznek arról, hogy a kiejtett beszédhang egy lerajzolt/leírt vizuális jellel kapcsolódik össze.

A megcélzott korcsoport: 6–8 éves gyermekek, így a hangtani tudatosság feladatai már alapvetően „nehezebbek”, mint a Hang-lépcső kiadványban, és bizonyos modulok, mint pl. a hallási figyelem és észlelés kevésbé hangsúlyozottak, mások pedig, mint pl. a fonémaszint fejezete jóval preferáltabbak. A feladatok továbbra is egymásra épülnek, a tervezéshez segítséget nyújt a kiadványban található Gantt-diagram. A program másik fő része a betű-hang összekapcsolás és annak gyakorló feladatai, melyekkel az a fő célunk, hogy a gyermekek implicit tudást szerezzenek a betű-hang megfeleltetésről.

A tréningprogram egyes szakaszaihoz jól használhatók a „Hangtani tudatosságot fejlesztő memóriajátékok”. Jelenleg négy típusa áll rendelkezésre.

12. ábra Kártyajátékok a hangtani tudatosság fejlesztéséhez 1.

(M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra, 2020)

Ez a kártyajáték azért különleges, mert nem az azonos képek alkotnak párt, hanem az azonos nyelvi elemekkel, mint a szókezdő hanggal, az utolsó hanggal vagy az első és utolsó szótaggal alkotnak párokat. A játék abban segíti majd a gyermeket, hogy egy rejtett képessége, a hangtani tudatossága fejlődjön. A hangtani tudatosság aktivizálásával hozzájárul ahhoz, hogy az iskolában az írás-olvasás elsajátítása könnyebb legyen számára.

A nyelvi kreativitáson túl élvezetes játék formájában fejleszti a kombinációs készséget.

A játék szóanyagát úgy állítottuk össze, hogy a párok ne tartozzanak egy kategóriába/főfogalom alá, ne hasonlítsanak vizuálisan egymáshoz, törekedtünk az eltérő szótagszámra, ezáltal a gyermek a döntései során kifejezetten a hangtani tudatosságára, beszéde megfigyelésére tud támaszkodni. A gyermekek számára ismeretlen szavak elmagyarázásával a szókincs bővíthető.

Szükség esetén a játék felfordított/látható képekkel is játszható, ilyenkor mindvégig látják a gyermekek a képeket, így keresik a párokat.

A játékot akár egy játékos is játszhatja, ebben az esetben csak ő forgatja fel a kártyákat.

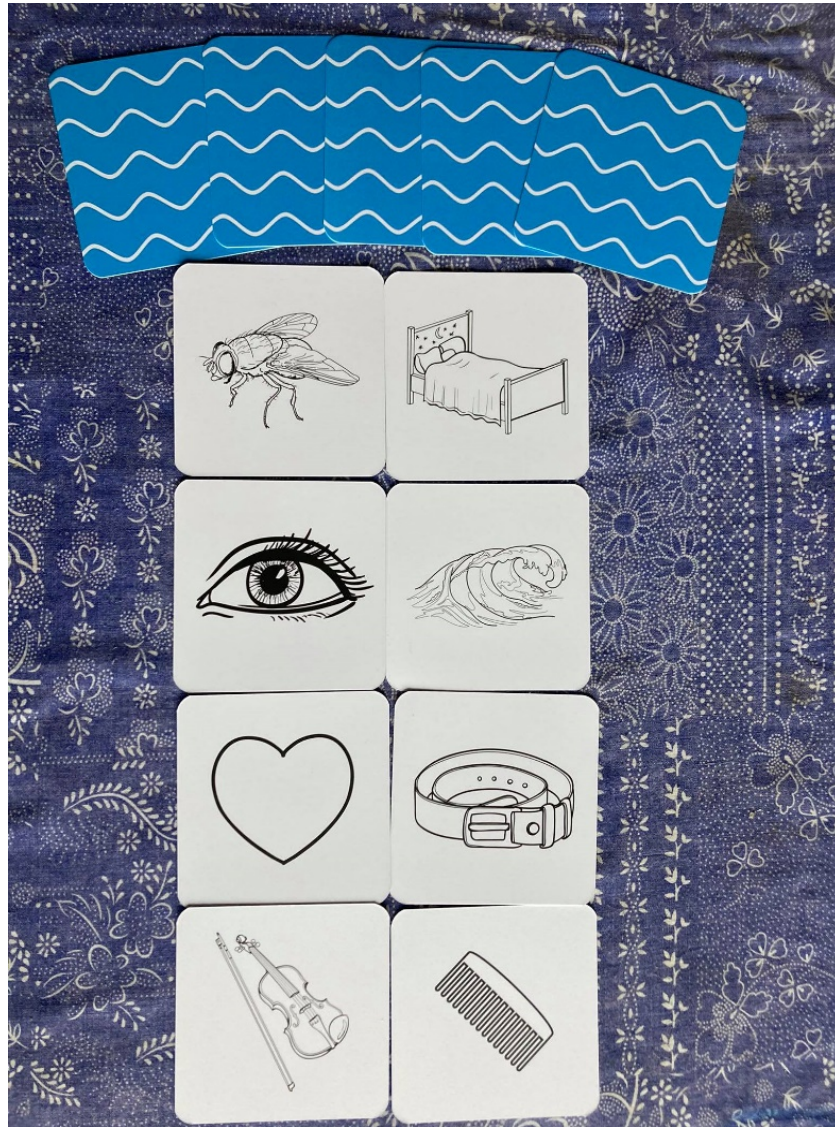
13. ábra Kártyajátékok a hangtani tudatosság fejlesztéséhez 2.

Kezdőhang azonos memória (M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra, 2020)

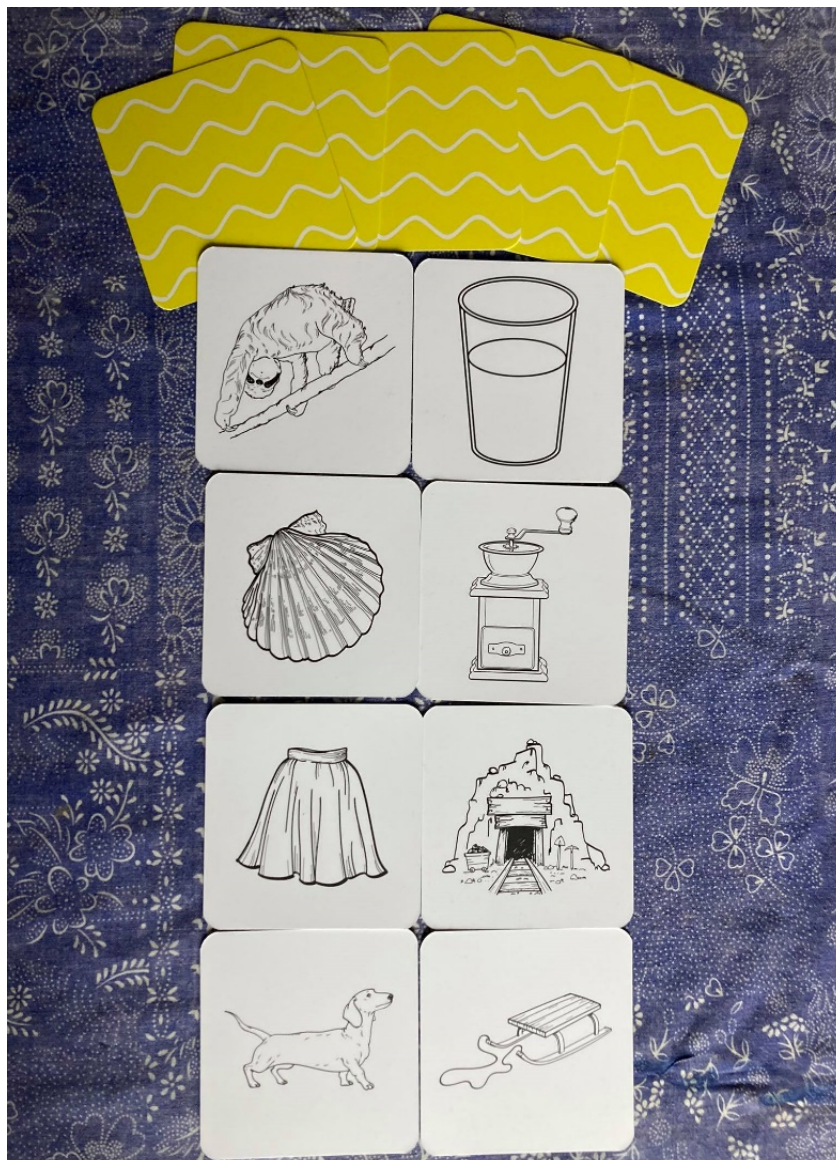
14. ábra Kártyajátékok a hangtani tudatosság fejlesztéséhez 3.

Kezdő szótag azonos memória (M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra, 2020)

15. ábra Kártyajátékok a hangtani tudatosság fejlesztéséhez 4.

Utolsó hang azonos memória M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra, 2020)

16. ábra. Kártyajátékok a hangtani tudatosság fejlesztéséhez 5.

Utolsó szótag azonos memória (M. Várbíró Zita, Sz. Vékony Andrea, Sz. Mályi Nóra, 2020)

Összegzés

A hangtani tudatosságot vizsgáló eljárással (Hangtani Tudatosság Gyorsteszt – HTGY), fejlesztő tréningprogramunkkal, valamint a hozzá tartozó játékokkal azt kívánjuk elősegíteni, hogy a nagycsoportos korú gyermekek könnyebben vegyék majd az akadályokat az iskolában az írás, olvasás elsajátítását tekintve.

Megjelenés alatt álló Hangtani tudatosságot vizsgáló gyorstesztünket javasoljuk logopédus kollégáink számára a logopédiai körzetekben történő felhasználásra. Játékos feladatokat tartalmazó könyvünket és memóriajátékainkat ajánljuk családok, óvodák, fejlesztő foglalkozásokat tartó szakemberek számára.

Mindezek megvalósításához sok sikert kívánunk.

Irodalomjegyzék

A magyar ábécé hálózata. <https://latod.wordpress.com/2011/04/10/magyar-abece-halozata/> (utolsó letöltés 2020. 11. 03.)

- BRADLEY, L., BRYANT, P. E. (1985): *Rhyme and reason in reading and spelling*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- CASTLES, A., COLTHEART, M. (2004): *Is There a Causal Link from Phonological Awareness to Success in Learning to Read?* *Cognition*, 91, 77-111.
- CATALDO, S., ELLIS, N. C. (1988): *Interactions in the development of spelling, reading and phonological skills*. *Journal of Research in Reading*, 11(2), 86–109.
- CATTS, H. W., FEY, M. E., ZHANG, X., TOMBLIN, J. B. (1999): *Language basis of reading and reading disabilities: Evidence from a longitudinal investigation*. *Scientific Studies of Reading*, 3(4), 331–361.
- CS. CZACHESZ ERZSÉBET (2001): *Olvasás és nevelés az iskoláskor előtt*. Könyv és nevelés 2001/2. sz. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuid=125&action=article&id=2> (utolsó letöltés 2020.02.27)
- DR. HAID, A. (2012): *Kindlicher Spracherwerb – Informationsbroschüre*, Universität Wien (2. Auflage)
- FRÖHLICH, L. P., KOGLIN, U., PETERMANN, F. (2010): *Zusammenhang zwischen phonologischer Bewusstheit und Verhaltensauffälligkeiten bei Kindern im Vorschulalter*. *Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*, 38, 283-290.
- FURNES, B., & SAMUELSSON, S. (2010): *Predicting Reading and Spelling Difficulties in Transparent and Opaque Orthographies: A Comparison between Scandinavian and US/Australian Children*. *Dyslexia*, 16, 119-142.
- GEREBEN F.-NÉ (2009): *Tanulási sikeresség – (anya)nyelvi kompetencia*. *Gyógypedagógiai Szemle*, 5, 89–94.
- GEREBEN FERENCNÉ, MOHAI KATALIN (2009): *Nyelvi képességek vizsgálata*. https://www.prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=50&jaid=705 (utolsó letöltés 2020.02.27)
- GRÄSEL C., GUTENBERG N., PIETZSCH T., SCHMIDT, E. (2004): *Hören - Lauschen - Lernen: Umsetzung und Evaluation des Würzburger Trainingsprogramms zur Vorbereitung auf den Erwerb der Schriftsprache*. http://www.kindergarten-unterhaching.de/doks/li_sprachprojekt_hll2.pdf (Utolsó letöltés: 2019. 05. 31.)
- HARTMAN E., DOLENC R. (2005): *Olli, der Ohrendetektiv: Test und Förderverfahren zur phonologischen Bewusstheit in Vorschule und Schule* (1. Klasse/Vorschule). Auer Verlag
- JORDANIDISZ ÁGNES (2009): *A fonológiai tudatosság fejlődése az olvasástanulás időszakában*. *Anyanyelv-pedagógia* 2009. 4. sz. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=222> (Utolsó letöltés: 2019. 05. 31.)
- KAS BENCE – LŐRIK JÓZSEF – MOLNÁRNÉ BOGÁTH RÉKA – SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA – SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2011): *SZÓL-E? – Szűrőeljárás az óvodáskori logopédiai ellátáshoz*. Logotech Kft., Székesfehérvár
- KASSAI ILONA (1983): *A fonéma realitása a korai gyermeknyelvben*. *Magyar Nyelvőr*, 107: 467– 468.
- KLICPERA, C., GASTEIGER-KLICPERA, B. (1995): *Psychologie der Lese- und Schreibschwierigkeiten. Entwicklung, Ursachen, Förderung*. Weinheim, Beltz, Psychologie Verlags Union.
- KÜSPERT, P., SCHNEIDER, W. (2008): *Hören, lauschen, lernen. Sprachspiele für Kinder im Vorschulalter - Würzburger Trainingsprogramm zur Vorbereitung auf den Erwerb der Schriftsprache*. Vandenhoeck und Ruprecht GmbH&Co. KG Göttingen.
- KÜSPERT, P., WEBER, J., MARX, P., SCHNEIDER, W. (2007): *Prävention von Lese-Rechtschreibschwierigkeiten*. In W. von Suchodoletz (Hrsg.), *Prävention von Entwicklungsstörungen* (S. 81-96). Göttingen: Hogrefe.
- LŐRIK JÓZSEF (2006): *A gyermeki fonológiai tudatosság megismeréséről*. *Beszédgyógyítás*, 17. évf. 2. sz., 32–60.
- LŐRIK JÓZSEF–KÁSZONYINÉ JANCSÓ ILDIKÓ (2009): *A fonológiai tudatosság fejlesztése és hatása az írott nyelv elsajátítására*. In Marton Kálra (szerk.) *Neurokognitív fejlődési zavarok vizsgálata és terápiája. Példák a bizonyítékon alapuló gyakorlatra*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest, 11–41.

- LŐRIK JÓZSEF–MÁJERCSIK EDIT (2015): *Iskolába lépő és 1. osztályos gyermekek néhány olvasási alapkészségének vizsgálata. Tesztfelvételi, pontozási és értékelési útmutató.* Educatio Társadalmi szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest, 2015.
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA (2011): *Az olvasás- és írástanulás egyik előfeltétele: a fonológiai tudatosság fejlődése/fejlettsége iskolába lépéskor* Raabe, Kisgyermek, nagy problémák, 2011. szeptember C-15.
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA, SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA, SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2020): *Első szótag azonos. Hangtani tudatosságot fejlesztő memóriajáték.* Logotech Kft, Székesfehérvár
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA, SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA, SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2020): *Utolsó szótag azonos. Hangtani tudatosságot fejlesztő memóriajáték.* Logotech Kft, Székesfehérvár
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA, SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA, SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2020): *Első hang azonos. Hangtani tudatosságot fejlesztő memóriajáték.* Logotech Kft, Székesfehérvár
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA, SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA, SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2020): *Utolsó hang azonos. Hangtani tudatosságot fejlesztő memóriajáték.* Logotech Kft, Székesfehérvár
- MAGYARNÉ VÁRBÍRÓ ZITA–SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA–SZATMÁRINÉ MÁLYI NÓRA (2019): *Hanglépcső. A Hangtani tudatosság fejlesztése 5-7 éves gyermekeknél.* Magyaráné Logotech Kft. Székesfehérvár
- MORAIS J. (1991): *Phonological Awareness. A Bridge Between Language and Literacy.*
- PLUME, E., SCHNEIDER, W. (2004): *Hören, lauschen, lernen 2 - Spiele mit Buchstaben und Lauten für Kinder im Vorschulalter - Würzburger Buchstaben-Laut-Training.* Vandenhoeck & Ruprecht,
- PROF. DR. WENDLANDT, W. (2006): *Sprachstörungen im Kindesalter. Materialien zur Früherkennung und Beratung (5. Auflage),* Thieme Verlag, Stuttgart
- ROTHE E.,GRÜNLING C., LIGGES M., FACKELMANN J., BLANZ B. (2004): *First effects of training phonological awareness in two age cohorts of kindergarten children.* Zeitschrift für Kinder- und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie 32(3):167-76 · August 2004.
- SÁNDOR KLÁRA (2011): *Olvasáskutatás – Nyelvi tudatosság.*https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_06_olvasaskutatas_scom_04/432_nyelvi_tudatoss.html Utolsó letöltés: 2019. 05. 31.
- SWANSON, H. L., & SIEGEL, L. (2001): *Learning disabilities as a working memory deficit. Issues. Education Contributions of Educational Psychology, 7(1), 1–48.*
- WAGNER, R. K., TORGESEN, J. K., RASHOTTE, C. A. (1994): *Development of reading-related phonological processing abilities: New evidence of bidirectional causality from a latent variable longitudinal study.* Developmental Psychology, 30 (1), 73–87.
- WALTER, J. (2001): *Förderung Lese- und Rechtschreibschwäche. Grundlagenforschung, methodische Konsequenzen, Praxisbeispiele und mediendidaktische Anregungen auf der Basis empirischer Forschungsmethoden.* Göttingen – Bern – Toronto – Seattle, HogrefeVerlag.
- WEBER, J., MARX, P., SCHNEIDER, W. (2007): *Die Prävention von Lese-Rechtschreibschwierigkeiten bei Kindern mit nichtdeutscher Herkunftssprache durch ein Training der phonologischen Bewusstheit.* Zeitschrift für Pädagogische Psychologie 21. (1), 65–75.
- WOLF, M., BOWERS, P. G. (1999). *The double-deficit hypothesis for the developmental dyslexias. Journal of Educational. Psychology, 91, 415-438.* <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.91.3.415> Utolsó letöltés: 2019. 05. 31.

Abstract

The level of phonological awareness is predictive-characterised for the success of learning to read and write. If the level of phonological awareness is not suitable, it will be more difficult to learn reading and writing. Our Phonological Awareness Rapid Test gives the possibility at the age of five-year's logopedical screening for rapid and targeted testing of phonological awareness. For using the test logopedist-competency is needed. With using Voice-Stair and Voice-Stair 2. we are able to create a basis for learning easier to read and write with the playful training-programmes, targeted test-series and related memory-card plays. We offer for families, for nursery schools, for developing specialists and

logopedists, especially at children, who have lower language results, especially lower phonological awareness results at the compulsory screening of the five years old children.

Keywords: phonological awareness, development, diagnostics, Voice-Stair, Phonological Awareness Rapid Test (PART)